

Osman Lavić

ISELJAVANJE BOŠNJAKA MUSLIMANA IZ BiH ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE VLADAVINE I RISALA MEHMEDA TEUFIKA AZAPAGIĆA

Dolaskom Austro-Ugarske monarhije u Bosnu i Hercegovinu, mnogi Muslimani su smatrali da im je vjerska dužnost napustiti kršćansku zemlju i iseliti se (hidžretiti) u Tursku, odnosno krajeve Balkana koji su bili pod Turskom vlašću. Taj proces iseljavanja je trajao sve do aneksije, a u nekim krajevima i kasnije. Ovaj problem u literaturi označen kao „iseljenički pokret“ izazivao je veliku pažnju i različit tretman od istraživača, počev od direktnog optuživanja Zemaljske vlade, Turske, ili pak ljudi koji su se odlučili napustiti svoju domovinu.

Austro-Ugarskoj je u početku odgovaralo iseljavanje Bošnjaka Muslimana, jer je tako veoma jeftino dolazila do, uglavnom, plodne zemlje za svoje koloniste, a s druge strane riješila se jednog dijela stanovništva koji je pružio veoma žilav otpor njenoj upravi.¹⁾

Pred svjetskom javnošću nastojala je umanjiti razmjere i značaj iseljavanja, plašeći se da to ne bude protumačeno kao odraz nezadovoljstva novom upravom, što bi je moglo veoma ozbiljno kompromitovati. Domaća štampa, takođe, nije mogla učiniti ništa da se spriječi iseljavanje zbog veoma stroge cenzure. Pa ipak i u to vrijeme se našlo pojedinih listova koji su digli svoj glas i makar indirektno optužili vlasti da ne čine ništa kako bi se spriječilo dalje iseljavanje.

Tako je u Bosanskohercegovačkom glasniku koji je izlazio u Sarajevu, štampan članak pod naslovom „Ostajte ovdje“ aludirajući na istoimenu pjesmu od Alekse Šantića, gdje se navodi da je Bosna prepljavljena stranim firmama koje uzimaju u posao samo strance, i pozivaju se domaći posjednici i trgovci da u svoje radnje primaju domaće radnike. Članak završava: „A vi jadni, gladni, napaćeni, od svega svijeta zaboravljeni, ne srljajte ludo u tuđi

1) Hadžijahić, Muhamed, Uz prilog prof. Vojislava Bogičevića, Historijski zbornik, Zagreb, god. III/1950. br. 1-4, str. 189.

svijet... pokušajte hraniti se na rodnoj grudi, žrtvuje piće i duhan, neka imate samo suha hljeba. Bog je milostiv pa će biti bolje.“²⁾

Pored Austro-Ugarske značajnu ulogu u iseljavanju Bošnjaka Muslimana odigrala je i sama Turska. Na to ukazuje i Francuz G. Gravier koji kaže da je pobuda za emigraciju Bošnjaka došla istodobno od Austrije i Turske, i da se prema izjavi jednog od vođa Mladoturaka, dra Nizam-beja, radilo o unutrašnjoj kolonizaciji Turske. On je izjavio da turska vlada namjerava da na granicama Srbije, Bugarske i Grčke naseli „zbog održavanja ravnoteže hrišćanskog elementa“, Muslimane iz Bosne i Hercegovine i Istočne Rumelije i da je već preko 200.000 lica predalo Porti molbe za zemlju i državljanstvo.³⁾

Istina, Turska je kasnije promijenila stav po pitanju doseljavanja Bošnjaka Muslimana u Tursku. Tako je predstavnik Turske na jednoj konferenciji o iseljavanju rekao: „Samo je zaključeno da se iz Srbije ni na kakav način ne primaju ni Turci ni drugi Muslimani. To opetovano naglasite, neka Muslimani odonuda nikuda ne sele. Tamo Muslimani moraju u svom interesu, da se svakom pritisku odupru i da se prođu seobe.“⁴⁾

Ne malu ulogu su odigrali i domaći muslimani, kao agitatori za iseljavanje, videći u tome priliku za vlastiti profit prilikom preprodaje imanja. Godine 1910. se spominju takva dva agitatora: Sarajlić Mujaga iz Male Kladuše i Mulalić Hasan-aga iz Cazina.⁵⁾ Postavlja se pitanje koji su razlozi natjerali bosanskohercegovačke Muslimane da ostave svoju zemlju, porodice itd. a ise se u tuđu zemlju gdje ih je čekala samo neizvjesnost. Baveći se ovim pitanjem neki istraživači navode slijedeće:

Već spomenuti G. Gravier smatra da je neriješeno agrarno pitanje osnovni razlog iseljavanju. „Spahijama, agama i begovima pruža se u promijenjenim uslovima života, mogućnost da provode veoma raskošan život. Austrija im omogućava da veoma lahko dođu do kredita, pa se zadužuju, a nemogući otplatiti duga, oni ili vrše strahovit pritisak na kmetove ili prodaju imetak. To dovodi do iseljavanja i samih feudalaca“. Znači, kako tvrdi G. Gravier, osiromašenje naroda je glavni uzrok emigracije.⁶⁾

2) Bosansko-hercegovački glasnik, Sarajevo, god. I//1906. br. 13, od 25.03.1906.

3) Gravier, G. Emigracija Muslimana iz Bosne i Hercegovine, Pregled, Sarajevo, god. I/1911. str. 479.

4) Glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije, Sarajevo 1925. br. 1 od 1. jula.

5) Hadžijahić, op. cit. str. 190.

6) Gravier, op. cit. str. 480.

„Po svemu se dakle vidi-piše Azapagić- kad se tiče nauke da ne treba gledati od koga je, primi je pa makar ti je davao i inovjerac ili čovjek koji se ni sam ne drži onoga što tebe hoće da nauči.“¹⁴⁾

Pored toga vrijedi spomenuti i Azapagićev doprinos osnivanju prosvjetno-humanitarnog društva „Gajret“. Naime grupa muslimanskih intelektualaca sa Bašagićem na čelu pokrenula je inicijativu za osnivanje jednog prosvjetno-humanitarnog društva za „pomaganje đaka Muslimana iz Bosne i Hercegovine koji uče na srednjim i višim školama u Bosni i Hercegovini i Austro-Ugarskoj Monarhiji.“ Kada je na glavnoj osnivačkoj skupštini od 20. februara 1903. godine, došla u pitanje sama ideja o osnivanju, Azapagić je odigrao presudnu ulogu i zahvaljujući njemu kao reisu-l-ulemi društvo je osnovano.¹⁵⁾ Mada ni Zemaljskoj vladi „očigledno nije odgovaralo da se u jeku teškoća s muslimanskom autonomnom borbom organizuje jedno, makar i prosvjetno-humanitarno društvo, koje bi okupljalo Muslimane i povezivalo njihove akcije“.¹⁶⁾

Pored saradnje sa Beharom, gdje ga sam Bašagić navodi među prvim u krugu koji se formirao oko Behara, gdje je pristizao u pomoć različitim književnim i publicističkim gradivom¹⁷⁾ Azapagić se povremeno javljao i u *Salnamama*.¹⁸⁾

Kao vrstan poznavalac hadiske nauke, Azapagić je držao javna predavanja iz Buharije u Hanikahu Gazi Husrevbega u Sarajevu, te prevodio i tumačio *Mesneviju*¹⁹⁾, dok ga Mehmed-beg Ljubušak spominje u uvodu svoje knjige „Istočno blago“ među onima koji su mu pomogli pri njenom sastavljanju.²⁰⁾

Svakako, njegov najznačajniji rad je već spomenuta *Risala o hidžri*. Azapagić je, napomenimo, bio svjedok iseljavanja Muslimana iz Bosne i Hercegovine o čemu je bilo ranije riječi.

14) Behar, god. I/1900-1901. br. 1, str. 4. br. 2, str. 21.

15) Vidi više: Behar, god. III/1903. br. 21.

16) Rizvić, Muhsin, Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske vladavine, Sarajevo, 1971. knj. I, str. 260.

17) Bašagić, dr Safet-beg, Edhem Mulabdić i kulturni pokret bosansko-hercegovačkih Muslimana, Novi behar, god. IV/1930/ 31, br. 14 i 15, str. 212.

18) Poslovice i mudre izreke, Bosna ve Hersek vilayet salmanesi, VIII/1889. str. 75-79. /prema: Rizvić, op. cit. str. 71./

19) Hadžiomerović, Refik, op. cit. str. 161

20) Istočno blago, sabrao i preveo: Mehmed-beg Kapetanović -Ljubušak, Sarajevo, 1988. knj. I, str. 10.

Muhsin Rizvić u svojoj studiji o Beharu Azapagiću pripisuje prijevod romana *Kandaharski ljubavnici* od grofa Gobineau objavljen u Beharu, što trebamo prihvatiti sa krajnjom rezervom. Naime u biografskim podacima o Azapagiću nigdje se ne navodi da je poznao francuski jezik, sa kojeg je spomenuti roman preveden. Poznato je da je dobro vladao arapskim, turskim i perzijskim, te da je još djelimično znao i njemački. Mahmud Trajlić smatra da bi to mogao prije biti Mehmed Spaho koji se potpisivao sa Meh-

Mnogi imami i hatibi su u to vrijeme zastupali mišljenje da je Bošnjacima muslimanima vjerska obaveza napustiti nemuslimansku zemlju u kojoj im je ugrožena vjera, život, dostojanstvo, čast, imetak itd. U tu svrhu navedeni su mnogi hadisi, a takva stanovišta su se pokušavala potkrijepiti i primjerima iz istorije islama.

Uvidjevši svu opasnost koju sa sobom nosi takvo razumijevanje pojedinih ajeta i hadisa, Azapagić je, kao veoma učen i obrazovan čovjek, digao svoje glas protiv takvog tumačenja vjerskih propisa. Svoje zaključke je uvijek nastojao utemeljiti na mišljenju nekog, u to vrijeme, autoritativnog šeriatskog pravnika. Osnovna pitanja na koja Azapagić ukazuje u ovoj Risali su:

a/ razlika između hidžre Muhammeda, a.s. i hidžre Bošnjaka Muslimana u Tursku, što vidimo iz slijedećeg citata:

„Hidžra Božijeg Poslanika je bila u djetinjstvu islama i ona je kretanje koje rezultira snagom i mladošću, ona je napuštanje domovine radi osvajanja domovina, selenje iz zemlje radi osvajanja zemalja, odlazak iz straha od poniženja s namjerom za povratak sa slavom i ponosom, to je selenje iz straha slabosti i propasti radi pripreme za ispunjenje snagom i čašću, (...) izbor djelimičnog zla da bi se ostvarila potpuno dobro. (...) Međutim, današnja hidžra, -nastavlja Azapagić- u vrijeme zenita islama, to je pokret okrenut ka slabosti, koji proizvodi slabost na slabost, to je kao potrošiti novac da bi se zaradio novčić, prodavanje dragulja domovine, bez sumnje skupocjenog, da bi se kupio običan kamen i blato i to opet nesigurno. (...) Hidžra u naše vrijeme je kao proizvod koji ne rezultira ničim osim teškoćama za pojedinca i zajednicu, kao i uništenje imetka i onoga što je stečeno i čadora za utočište, pa kuda poći u tamu noći sa ovim teškoćama i gdje smiraja naći na valovima te poremećenosti“.²¹⁾

b/ Objašnjenje kategorija *dār al-islām* i *dār al-ḥarb* i iznošenje dokaza da stanje u kome su se našli Bošnjaci muslimani pod Austro-Ugarskom vladavinom ne može biti okarakterisano kao zemlja rata /*dār al-ḥarb*/, zemlja iz koje je iseljavanje Muslimana obavezno /*farḍ*/ ²²⁾

Ostaje otvoreno pitanje, da li je ovaj apel i koliko imao rezultata, s obzirom da je štampan na turskom jeziku, kao i činjenica da se val iseljavanja Muslimana nastavio sve do 1918. godine pa i kasnije.

međ Teufik, kako je potpisan i spomenuti prijevod, što je, vjerovatno zavaralo Rizvića da ovaj prijevod pripiše Azapagiću.

21) Azapagić, Mehmet Teufik, Risala o hidžri, op.cit., str. 217.

22) Ovom pitanju je posvetio drugo poglavlje Risale, Ibid. str. 202-208.

THE EMIGRATION OF MUSLIMS FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE RULE OF AUSTRO-HUNGARY AND THE RISALA OF MEHMED TEUFİK AZAPAGIĆ

After the beginning of the Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina in 1878, many Muslims thought that it was their religious duty to leave a Christian country and emigrate to Turkey or to parts of the Balkans which were still under the Ottoman rule. In the period from 1878 to 1918 around 150.000 Muslims emigrated from Bosnia and Herzegovina. The reasons for their emigration were numerous: socio-economic motives, the change from barter to monetary economy, the Law on Military Obligation of 1882, fear from conversion to Christianity, etc.

One of the first Muslims to raise his voice against the emigration of the population of Bosnia and Herzegovina was Mehmed Teufik Azapagić. In 1884 he wrote his *Risala on Emigration / Risala fi al-higra* in the form of an appeal, in which he tried to contest the necessity of emigration of the Muslim population from Bosnia and Herzegovina due to religious reasons. On the contrary, he appealed to the Muslims, supporting his opinion by authoritative opinions of sharia lawyers, stating that it was the religious duty of the Muslims to stay in their homeland. Although this appeal was important, it did not have a significant response among the Muslim masses. That is evident in the fact that the emigration continued till 1918.